

6. Козуб Н.М. Маркетингова діяльність в агроформуваннях: [зб. наук. праць] / Н.М. Козуб. – Кам'янець-Подільський : Подільська державна аграрно-технічна академія – 2013. – Вип. 11. – С. 307-309.

7. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; пер. с англ. В.Б. Боброва. – М.: Рос-тинтер, 1996. – 704 с.

8. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Ж.-Ж. Ламбен. – СПб. : Наука, 1996. – 291 с.

УДК [631.15:330.31]:339.1

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**КРАСНОРУЦЬКИЙ О.О., Д.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

Досліджено динаміку відтворення стосовно форм господарювання. Осмислення ходу та результатів трансформацій в аграрному секторі економіки України демонструє необхідність принципової корекції вітчизняної аграрної політики.

The dynamics of reproduction is investigated in accordance of property and management forms. The comprehension of motion and results of market transformation in the Ukraine economy agrarian sector shows that an agrarian policy requires a principal correction.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досвід свідчить, що суспільно-економічні та політичні трансформації супроводжуються гострими кризовими явищами, загостренням політичної й соціально-економічної ситуації, що викликає необхідність глибокого їхнього вивчення. Відсутність позитивних результатів реформування аграрного сектору економіки обумовлена низкою об'єктивних та суб'єктивних причин. Одна з них полягає в тому, для всіх постсоціалістичних країн була розроблена й нав'язана шаблонна модель аграрних реформ по рецептах Міжнародного валютного фонду. Суть цієї моделі полягала в трансформації форм власності, примусового руйнування колгоспно-радгоспної системи, лібералізації цінової політики з доведенням інфляції до фази так званої «шокової терапії».

Ринкові трансформації в аграрному секторі мали руйнівні наслідки. Уже в 1999 р. спад сільськогосподарського виробництва

досяг критичної риси: обсяг виробництва валової продукції знизився у всіх категоріях господарств у два рази, а в сільськогосподарських підприємствах – в 3,5 рази. Абсолютні значення обсягів виробництва валової продукції в останні 2011-2013 роки, не дивлячись на певні позитивні тенденції, все ще не досягли рівня навіть 1990 р. У 2013 р. обсяг валової продукції сільського господарства все ще на 29 млрд. грн. у постійних цінах 2010 року менший за обсяг 1990 р. [1]. Не спостерігалося особливо позитивних зрушень у розвитку АПК в подальші періоди. [1, 2].

Спад аграрного виробництва супроводжувався небажаними структурними зрушеннями. Якщо в 1990 р. на частку сільськогосподарських підприємств доводилося 68,4 % загального обсягу виробництва валової продукції сільського господарства, то в 2012 р. – тільки 50,7 % [2, с. 37], і це за умови зміни у методології статистичних розрахунків, а саме включення до категорії підприємств більш широкого, ніж у 1990 р., кола суб'єктів економічних відносин, та застосування методів збору інформації про обсяги виробництва у господарствах населення, які, м'яко кажучи, викликають певні сумніви.

Істотні деформації мали місце й у галузевій структурі. Більшою мірою спад виробництва торкнувся галузей тваринництва: обсяг валової продукції за період 1990-2013 рр. знизився у всіх категоріях господарств у майже два рази, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – в 2,5 рази. В 1990 р. питома вага валової продукції тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств становила 48,5 %, а в 2013 р. – лише 30,5 %, у сільськогосподарських підприємствах, відповідно, — 40,7 та 24,7 % [1, с. 5].

Вказані структурні зрушення на фоні теперішнього вектора прагнень України до поглиблення інтеграції у світовий економічний простір залишають небагато шляхів розвитку товарної спеціалізації експорту та, відповідно, галузевої структури внутрішнього виробництва. Останнє обмежуватиме і розвиток експортного потенціалу аграрного сектора національної економіки, і імплементації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку його суб'єктів. Фактично поглиблюватиметься монокультурна спеціалізація з галузевою деформацією внутрішнього виробництва в бік пріоритету рослинництва. Нажаль, такі обставини не сприятимуть ані стрімкому розвитку суб'єктів вітчизняного агровиробництва, ані вирішенню низки проблем, що лежать в соціальній площині, зокрема, в частині

забезпечення зайнятості сільського населення та припинення його відтоку з сільських територій.

Все це актуалізує необхідність наукового обґрунтування та практичної імплементації нових принципів регулювання процесів розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки, які б дозволили адаптувати його діяльність до викликів сьогодення без погіршення стану суб'єктів, які складають економічний базис відтворення в сільськогосподарському виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У перші роки ринкових трансформацій оформилися два принципово різні напрями реформування аграрного сектору економіки України. Один з них базувався на концепції еволюційного підходу до реформування колгоспів і радгоспів в організаційно-виробничі структури ринкової орієнтації й збереженні великих розмірів сільськогосподарських підприємств [3-5]. Прихильники іншого напрямку обґрунтовували необхідність і доцільність широкомасштабного переходу до дрібних господарств населення [6]. Орієнтація на дрібнотоварне виробництво представлялася цим дослідникам неминучою для України в умовах того періоду, які характеризувалися збитковістю виробництва в сільськогосподарських підприємствах, кризою неплатежів, відсутністю в державі можливостей фінансування виробничих і соціальних програм і т.п. Цю точку зору не повною мірою розділяли провідні вчені економісти-аграрники. Вони вважали, що при визначенні стратегії реформування аграрного сектору необхідно враховувати як світовий, так і вітчизняний досвід, основні тенденції в розвитку аграрного виробництва.

Вказаним питанням приділили свої дослідження В.Я. Амбросов, І.Н. Лукінов, Л.В. Молдован, О.М. Онищенко, Б.І. Пасхавер, П.Т. Саблук, М.Ф. Соловійов, В.В. Юрчишин. В їх працях висвітлюються різні аспекти цієї складної та багатогранної проблеми. Втім, всі дослідники сходяться у висновках на необхідності опрацювання та імплементації в сфері державного регулювання аграрного виробництва та аграрного ринку цілісної та комплексної доктрини розвитку аграрного сектору національної економіки, чого нажаль так і не було зроблено.

Формулювання цілей статті. Аналіз тенденцій розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки в контексті викликів сьогодення та деформації пропорцій відтворювального процесу зумовлює необхідність критичного перегляду принципів здійснення

регуляторних впливів на аграрне виробництво та аграрний ринок. Метою даної публікації є формалізація зазначених проблем, імперативів та обґрунтування необхідності корекції доктрини аграрної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 90-х роках минулого сторіччя аграрні реформи в Україні почали здійснюватися в умовах загальної економічної кризи. Вони супроводжувалися глибокими політичними й соціально-економічними змінами. Ринкові трансформації в економіці України, в цілому, та її аграрному секторі, зокрема, здійснювалися на початковому етапі вітчизняними реформаторами за західними моделями і рецептами. При цьому вказані моделі були фактично ідентичними для країн всього постсоціалістичного простору.

У початковий період здійснення реформ загальною тенденцією розвитку економіки було руйнування фінансово-кредитної системи, гіперінфляція, цінові деформації й нееквівалентність міжгалузевого товарного обміну, гострий дефіцит фінансових і матеріальних ресурсів, відсутність належного керування на всіх рівнях економіки держави. Не були чітко позначені кінцеві цілі й завдання ринкових трансформацій.

При цьому система цілей зарубіжних ідеологів реформування була більш ніж прозорою та зрозумілою. Для останніх найголовнішим було усунути в майбутньому Україну, як потужного конкурента на світовому агропродовольчому ринку, без залишення її економіці в перспективі будь-яких можливостей для виробництва конкурентоспроможної на ринках розвинутих країн продукції, крім сировинної. Мотивація ж вітчизняних реформаторів зводилася, передусім, до виконання політичного замовлення щодо знищення пропорційності та масштабної збалансованості вітчизняного аграрного виробництва, яке функціонувало на той час у формі колгоспно-радгоспної системи.

Замість формування багатоукладного аграрного сектору, удосконалення діючих колективних форм у країні цілеспрямовано здійснювалася державна політика примусового руйнування існуючих суб'єктів виробничої сфери. Замість того, щоб акцентувати увагу на еволюційному розвитку й удосконаленні всіх цих форм, вони розглядалися тільки в альтернативних варіантах, що й привело до структурних зрушень, які ми маємо на сьогоднішній день (табл.).

Обсяг та індекси валової продукції сільського господарства по категоріях суб'єктів сфери виробництва в Україні в 1990-2013 рр.*

Роки	Усі категорії господарств		Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	мрд. грн**	в % до 1990 р.	мрд. грн**	в % до 1990 р.	мрд. грн**	в % до 1990 р.
1990	282,8	100,0	199,2	100,0	83,6	100,0
1991	245,4	86,8	164,3	82,5	81,1	97,0
1992	225,1	79,6	137,8	69,2	87,3	104,4
1993	228,5	80,8	136,5	68,5	92,0	110,0
1994	190,8	67,5	107,8	54,1	83,0	99,2
1995	183,9	65,0	99,4	49,9	84,4	101,0
1996	166,4	58,9	79,4	39,9	87,0	104,0
1997	163,4	57,8	77,9	39,1	85,5	102,3
1998	147,7	52,2	64,9	32,6	82,8	99,1
1999	137,5	48,6	59,1	29,7	78,5	93,8
2000	151,0	53,4	58,0	29,1	93,0	111,3
2001	166,4	58,9	69,6	34,9	96,9	115,8
2002	168,4	59,6	67,9	34,1	100,6	120,3
2003	149,9	53,0	50,5	25,4	99,4	118,8
2004	179,4	63,5	72,0	36,1	107,4	128,5
2005	179,6	63,5	72,8	36,5	106,8	127,8
2006	184,1	65,1	78,8	39,6	105,3	125,9
2007	172,1	60,9	74,4	37,4	97,7	116,8
2008	201,6	71,3	101,5	50,9	100,1	119,7
2009	197,9	70,0	96,3	48,3	101,7	121,6
2010	194,9	68,9	94,1	47,2	100,8	120,6
2011	233,7	82,6	121,1	60,8	112,6	134,7
2012	223,3	79,0	113,1	56,8	110,2	131,8
2013	253,7	89,7	136,5	68,5	117,2	140,2

* за даними Державної служби статистики України [1]

** в постійних цінах 2010 р.

Уже в 1999 р. спад сільськогосподарського виробництва досяг критичної риси: обсяг виробництва валової продукції знизився у всіх категоріях господарств в 2 рази, а в сільськогосподарських підприємствах – в 3,5 рази. Абсолютне зниження обсягу виробництва валової продукції цього року досягло – 74,9 мрд. грн. При цьому в сільськогосподарських підприємствах це, зниження становило 73,4 мрд. грн, а в господарствах

населення – 1,5 млрд. грн. Однак донедавна владні структури робили ставку саме на господарства населення, визначаючи ефективність реформування аграрного сектору підвищенням їх питомої ваги в загальному обсязі виробництва валової продукції. В 1990 р. питома вага господарств населення в загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства становила 30,6 %, а з 2000 р. до 2010 р. перевищувала 50 %. В 2011 році ситуація почала дуже повільно виправлятися і в 2013 році питома вага особистих господарств населення скоротилася до 46 % у структурі виробництва валової продукції сільського господарства.

Саме в цей період в аграрному виробництві України з'явилися та почали активно розвиватися інтегровані структури холдингового типу. Каталізатором цього процесу стала, з одного боку, надконцентрація фінансового капіталу суб'єктів сфери обігу сільськогосподарської продукції, реінвестування якого в сферу виробництва було цілком позитивним явищем, та доступ на внутрішній ринок держави зарубіжних інвестицій в аграрний сектор. Вже у 2012 р. серед двадцяти найбільших агрохолдингів середня площа угідь, що припадає на кожну з цих структур, складала 147 тис. га. Лідерами за критерієм площі в обробітку є «Укрлендфармінг» (250 тис. га), ВАТ «Маріупольський комбінат імені Ілліча» (238 тис. га), Українська група компаній «Land West Company» (184 тис. га), Група підприємств ВАТ «Миронівський хлібопродукт» (180 тис. га), ТОВ «Астарта» (158 тис. га) [8]. При цьому з двадцяти найбільших агрохолдингів України одинадцять входять до складу зарубіжних структур або є суб'єктами, створеними за суттєвої участі зарубіжного капіталу.

Зважаючи на тенденції відтоку капіталу з держави при продовженні ведення на її території економічної діяльності власниками цього капіталу, досить часто утворення холдингової структури за рахунок іноземних інвестицій є ні чим іншим, як поверненням капіталу в оборот його власником через зарубіжних операторів фінансового ринку. Тому розглядати зазначені явища, як доказ «надзвичайної» інвестиційної привабливості вітчизняного аграрного виробництва неможливо. Втім, поява інтеграційних утворень навіть у такій гіпертрофованій формі у аграрному секторі економіки України має сприйматися як, в цілому, позитивне явище, регулюючий вплив на виникнення та розвиток якого має бути спрямований на усунення протиріч соціального, екологічного та ринково-конкурентного значення, адже, в будь-якому різі, холдингові структури є альтернативного превалюванню дрібнотоварного виробництва

сільськогосподарської продукції, як «тупікового» напрямку розвитку аграрного сектору економіки України.

Глибокою проблемою інтенсивного розвитку агрохолдингів, як пріоритетної на сьогоднішній день форми організації агробізнесу залишається галузевий баланс в їх спеціалізації. Лише п'ять з двадцяти найбільших агрохолдингів розвивають тваринництво, як один з напрямів своєї спеціалізації. Зумовлене це, передусім, загальними тенденціями розвитку товарного виробництва в сільському господарстві держави.

Галузі тваринництва у своєму розвитку потрапили під вплив тих же факторів, що й сільське господарство в цілому. Визначальним було катастрофічне падіння споживчого попиту на продукцію тваринництва через зубожіння основної маси населення. Це обумовило низькі ціни й збитковість виробництва та реалізації продукції. Руйнуючи на початку реформування великотоварне виробництво, проблему збільшення виробництва продукції тваринництва сподівалися вирішити за рахунок господарств населення. Втім, реальна практика довела неефективність такого шляху розвитку. У минулому господарства населення відчували потужну підтримку з боку колгоспів і радгоспів. Це безперечно й не вимагає особливих коментарів.

Що стосується фермерських господарств, то в 2012 р. на їхню частку доводилося 11,4 % сільськогосподарських угідь і 13,1 % ріллі, однак їх питома вага в загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства становив усього лише 6,3 % (в обсягах виробництва продукції рослинництва й тваринництва відповідно 8,6 і 1,7 %) [10]. Наведені вище показники відображають реальну інтенсивність і ефективність використання землі (вона майже у два рази нижче, чим у сільськогосподарських підприємствах). Через екстенсивний характер виробництва, дуже слабку технічну оснащеність ці суб'єкти сфери виробництва значно уступають сільськогосподарським підприємствам по врожайності основних сільськогосподарських культур, до того ж мають деформовану галузеву структуру: в 2000-2012 рр. питома вага продукції тваринництва в загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства коливався в межах 7,2-17,0% [2].

Отже, без усунення галузевих деформацій побудувати раціональний виробничий тип і систему ведення сільського господарства неможливо.

Висновки. Негативні тенденції в розвитку аграрного сектору

економіки обумовлені суб'єктивними причинами. В основу соціально-економічних та політичних трансформацій в нашій державі традиційно покладається стратегія руйнування. Забезпечення продовольчої безпеки країни й формування збалансованого ринку можливо тільки на основі відродження великих спеціалізованих сільськогосподарських підприємств із поступовим переходом їх до моделі розвитку інтенсивного типу з подальшим поглибленням агропромислової інтеграції, тобто із формуванням можливостей для створення більших розмірів доданої вартості всередині агропромислового виробництва держави та її внутрішнього ринку. Дві інші форми – фермерські господарства й господарства населення мають доповнювати процеси формування внутрішньої пропозиції продовольства продовольства. Успішний їхній розвиток можливий тільки за умови тісної кооперації й інтеграції з великими сільськогосподарськими підприємствами. Все це потребує критичного перегляду аграрної політики держави, яка не виконала дотепер свого цільового призначення.

Література.

1. Валова продукція сільського господарства України: [Статистичний збірник]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. –21 с.

2. Сільське господарство України за 2012 рік : [Статистичний збірник] / За ред. Н.С. Власенко. — К.: Державна служба статистики України, 2013. –392 с.

3. Соловьев Н.Ф. Динамика воспроизводственного процесса в аграрном секторе экономики Украины в контексте рыночных трансформаций / Н.Ф. Соловьев // Вісник ХНАУ. –2008. –№7. – С. 35-46.

4. Лукинов І. Продуктивні сили села – основа його відродження і прогресу: Вибрані праці: У 2-х кн. Кн.2. –К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.

5. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: [Наук.доп.] / За ред. А.І.Лукинова та П.Т.Саблука // Економіка АПК. – 2000. – №8. – С.3-36.

6. Юрчишин В. Формування і системний розвиток новітньої державної аграрної політики / В. Юрчишин // Економіка України. –2007. – №10. – С. 4-14.

7. Амбросов В. Я. Зібрання наукових праць. Т. 5 Економічні умови відтворення сучасних агроформувань. / В. Я. Амбросов. – Х.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 477 с.

8. Top-20 агрохолдингів України: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrapk.com/news/ua/top_20_agroholdingov_ukrainy.html — 05.08.2012.